

ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДАГИ ТАҚЛИД СЎЗЛАРНИНГ ПРАГМАТИК МАЪНОСИ

Гулчехра Эгамбердиевна ҒАНИЕВА

Инглиз филологияси кафедраси ўқитувчиси
Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат
Ўзбек тили ва адабиёти университети
gulidil.425umurzakova@mail.ru

Аннотация

Маърузада тақлид сўзларнинг тил эгаси томонидан воқеликдаги турли товушлар ёки кўринишларга тақлидидан ҳосил қилинувчи сўзлар бўлгани боис бу товуш ва кўринишларни ҳосил қилувчи предметларга бевосита ишора қила олиши ва бу ҳолат барча турдаги тақлид сўзларга бирдек хос эмаслиги ҳақида ўзбек ва инглиз тили мисолида кенг таҳлил қилинган.

Abstract

This report considers words as created in association with the sound it's describing in examples of onomatopoeia of Uzbek and English languages and how words are just random noises that don't mean anything until we associate meaning with them.

Аннотация

В докладе рассматриваются звукоподражающие слова на примере английского и узбекского звукоподражательных слов, в которых можно проследить соотношение звуковой формы со значением слова, а также содержательную связь между звучанием и значением. Звукоподражательные слова представляют собой и сигналы, «которые подчиняются иным законам, чем обычные слова». Они приблизительно имитируют естественные шумы и звуки.

Калит сўзлар: тақлид сузлар,товуш , “лисоний қиёфаси”, прагматик вазифа.

Keywords: Onomatopoeia, sound, “linguistic figurativeness”, pragmatic task.

Ключевые слова: звукоподражающие слова, звук, “языковой образ”, прагматическое задание.

Инсон воқеликдаги нафақат маълум предметлар, ходисаларга, балки турли товуш ва кўринишларга ҳам тил орқали «лисоний қиёфа» беради. Тилшуносликда турли товушлар, образ ва кўринишларга нисбатан қўлланувчи бундай сўзлар тақлид сўзлар дейилади. Тақлид сўзлар турли товуш ва кўринишларнинг «лисоний қиёфаси» бўлгани учун ҳам товуш ва кўринишларни юзага келтирган «бажарувчи»га бевосита ишора қилиб туради. Тақлид сўзлар инсон тафаккурида ассоциатив тарзда у билан боғлиқ тушунчаларни юзага келтиради. Масалан, *дук-дук* тақлид сўзи ўзбеклар

онгида бу сўз билан ассоциатив боғланган *юрak* сўзини, *шалоп* сўзи эса *сув*, *кўлмак* кабиларни гавдалантиради. Инглиз тилида эса *waa, waah, bawww, boo-hoo*, сўзи инглиз халқи тафаккурида бу товушни ҳосил қилувчи чақалоқни гавдалантиради. Ўзбек тилида эса айти шу товушга нисбатан *биғ-биғ* сўзи ишлатилади. Гарчи товуш ва уни ҳосил қилувчи предметлар бир бўлса ҳам, тил эгаларининг бу товушни ҳар хил идрок этишлари сабабли ҳам улар тилларда турлича «лисоний киёфа»га эга бўлади. Д.Лутфуллаева ва Л.Бобохоновлар тақлид сўзларнинг турли халқларда фонетик фарқланишини бу туркум сўзларнинг нутқ субъектининг менталитети, дунёқараши ҳамда воқеликка бўлган субъектив муносабати билан алоқадорлиги билан боғлайдилар.

Тақлид сўзлар турли тилларда фонетик жиҳатдан фарқланса-да, улар барча тилларда ҳам товуш ёки кўринишларни ҳосил қилган бир турдаги предметларга ишора қилади. Бу ҳолат тақлид сўзларнинг қандай тил эгаси томонидан ҳосил қилинганига қарамай, улар учун умумий белги – товуш ёки кўринишни юзага келтирган «бажарувчи», яъни предметга ишора қилиш белгиси мавжудлигини кўрсатади. Тақлид сўзларга хос бундай ишора белгиси (дейктик белги) прагматик аспектга алоқадор вазифадир. Қуйидаги матнда келтирилган *қу-қу-қу* қичқириғи инсон томонидан айtilган бўлса-да, унинг кишилар онгида бевосита хўрозга ишорани ҳосил қилиши тасвирланган: – *Қу – қу – қу! – дея қичқириб юборди. Одамлар аввалига овоз қаёқдан келганини пайқамай, бир хиллари томга, яна бир хилари дарахтларнинг шохига кўз ташлаб олишди. Капитан иккинчи марта қичқирган эди, даврада гур этиб кулги кўтарилди.* (Х.Тўхтабоев. «Сарик девни миниб»)

Воқеликдаги турли товуш ва кўринишлар тилга трансформация қилинар экан, ҳосил қилинган бирликда тил эгасининг миллий- маданий қарашлари, рухияти, воқеликка муносабати кабилар ҳам акс этади. Бундан маълум бўладики, тақлид сўзлар воқеликнинг шунчаки оддий «нусха»си эмас. Тақлид сўзлар воқелик ҳақидаги тасаввурнинг миллий-маданий муносабатлар, руҳий ҳолатлар билан мазмунан бойитилган «нусхаси»дир. Айтиқса, бу жараёнда тақлид сўзларга тил эгасининг руҳий ҳолати билан боғлиқ ҳолда шаклланган субъектив муносабатининг «бириктирилиши» муҳим аҳамиятга эга.

Маълумки, тил эгасининг руҳий ҳолати унинг нутқидан билиниб туради. Бежизга тил инсон руҳиятининг кўзгуси сифатида баҳоланмайди. Тил эгаси ўз нутқида салбий муносабатни ифода этувчи тақлид сўзни ижобий муносабатини ифода этишда ҳам қўллай олади. Ўзбек ва инглиз тилларидаги қуйидаги матнлар таҳлилига эътибор қаратамиз:

1. *Унинг тиришқоқлигини айтиб берсам, ёқангизни ушлайсиз. Кун бўйи тиним йўқ – гимир-гимир. Митти қўллари чарчамаганига ҳайронман.* (Х.Тўхтабоев. «Сариқ девни миниб»)

Маълумки, *гимир-гимир* сўзи «сезилар-сезилмас тарздаги қимирлаш, шарпани билдиради». Аммо ўзбек тилидаги матнда бу сўз сезиладиган чакқон ҳаракатга нисбатан қўлланиши натижасида нутқ эгасининг ижобий муносабатини акс эттирган.

Ўзбек ва инглиз тилларидаги матнлар таҳлилидан маълум бўладики, тақлид сўзларнинг сўзловчи субъектив муносабатини ҳам акс эттириши уларни прагматик аспектда тадқиқ этиш заруриятини юзага келтиради.

Д.Лутфуллаева ва Л.Бобохоновлар ўзбек тилидаги айрим тақлид сўзларнинг прагматик хусусиятини текшириб, уларнинг куйидаги вазиятларда прагматик вазифа бажаришини қайд этишади: «... ўзбек тилида тақлид сўзлар: а) дейктик (ишоравий) хусусияти асосида нутқда прагматик вазифа бажаради; б) нутқ субъектининг воқеликка баҳо муносабатини ифода этганда прагматик вазифа бажаради; в) нутқий мулоқат жараёнида нутқ субъектининг коммуникатив ниятига боғлиқ ҳолда яширин пропозицияга ишора қилиш вазифаси юклатилганда прагматик вазифа бажаради».

Ўзбек тилидаги тақлид сўзларнинг қайд этилган прагматик вазифалари инглиз тили тақлид сўзлари учун ҳам хос. Бироқ тақлид сўзлар тил эгасининг миллий-маданий хусусиятлари, руҳий ҳолати, коммуникатив нияти билан боғланиши сабабли бу тилларга хос тақлид сўзларнинг прагматик маъноларида фарқли жиҳатлар кузатилади. Масалан:

– *Қанақа ит бўлай?*

– *Масалан... нима десам экан? Сиз, хўш, айтайлик, қари итсиз, кун бўйи кўчада, дарвоза ёнида ётасиз, ўтган-кетган билан ишингиз йўқ. Ҳамма нарса жонингизга теккан. Фақат сизни тинч қўйишса бас. Лекин ёш болалар сизга кун бермайди: тошми, бақлажондан бўшаган консерва қутисиними отиб туришади. Қани уйғоқмикин, деб жунингиздан тортиб ҳам кўришади. Мана, бир йўловчи беҳосдан этигининг пошнасидан билан думингизни босиб олди. Қани айтинг-чи, сиз шунда қандай муомала қиласиз?*

Бошимни кўтариб: «Ирррррррр» дейман-да, ётавераман, – дедим шоша-пиша. (Х.Тўхтабоев. «Сариқ девни миниб»)

Ушбу матнда қўлланган «*иррррррррр*» тақлид сўзини *и*, *р* товушлари комплексининг шунчаки вербал ифодаси десак янглишамиз. Бу тақлид сўзда товуш эгасининг руҳий ҳолати, ижтимоий ҳаётга муносабати, ёш хусусияти кабилар ҳам ўз ифодасини топган. Ёзувчи ушбу тақлид сўз орқали товуш эгасига хос мана шу хусусиятларга урғу беришни мақсад қилган. Демак,

тақлид сўзлар тил эгасининг муайян мақсадини акс эттириши жиҳатидан ҳам аҳамиятга эга.

Хуллас, ўзбек ва инглиз тилларида тақлид сўзларнинг воқелик ва унда кечаётган жараёнларга ишора қилиши белгиси бирламчи бўлиб, бу белгиси асосида уларнинг прагматик вазифаси бевосита юзага чиқади. Тақлид сўзлар орқали нутқда субъектив муносабат ёки нутқ эгасининг яширин характердаги кўшимча ахборотининг ифодаланиши эса доимий белги ҳисобланмайди. Тақлид сўзларга хос бу прагматик белгилар тил эгасининг коммуникатив мақсади асосида нутқда реаллашади.

Ўзбек ва инглиз тилларида тақлид сўзларнинг ишора белгиси асосида прагматик вазифа бажариш имконияти анча кенг. Қуйида бу масала юзасидан хулосаларимизни баён этамиз.

Ўзбек ва инглиз тилларида тақлид сўзларнинг дейктик хусусияти асосида прагматик вазифа бажариши. Юқорида қайд этилганидек, тақлид сўзлар тил эгаси томонидан воқеликдаги турли товушлар ёки кўринишларга тақлидан ҳосил қилинувчи сўзлар бўлгани боис бу товуш ва кўринишларни ҳосил қилувчи предметларга бевосита ишора қила олади. Бироқ бу ҳолат барча турдаги тақлид сўзларга бирдек хос эмас.

Масалага оид манбаларда тақлид сўзларнинг шахсга ишора қилиши ҳам қайд этилади. Жумладан, Д.Лутфуллаева, Л.Бобохоновлар «*анишу*» тақлид сўзининг дейктик вазифа бажаришга махсус йўналтирилиши ҳақида фикр юритишади.

Ўзбек ва инглиз тилларида бевосита шахсларга ишора қилувчи тақлид сўзлар мавжуд. Бундай тақлид сўзлар кишиларнинг товуш ва кўринишларига тақлидан ҳосил қилингани боис улар бевосита шахсларга ишора қилади. Умуман, ўзбек ва инглиз тилларидаги тақлид сўзларни дейктик белгиси асосида қуйидагича таснифлаш мумкин:

1. Нарса-предметларга ишора қилувчи тақлид сўзлар: *тан-тун, қарс, ялт-юлт, вағир-вуғур, тақ-тақ,*

boom, bang, gurgle, ding, dong, dung, dipp dopp dopp, rat-tat-tat, thump, plonk, crash, wham, knock knock, caboom, snip.

Ҳайвонот оламига ишора қилувчи тақлид сўзлар: *миёв-миёв, чи-чи, қу-қу, вов-вов, чирқ-чирқ,*

baa, bow wow, quack, moo, meow, wuff, oink.

Кушларга тақлид

cock-a-doodle-doo, cuckoo, coo, tweet, chirp, chirrup.

3. Кишиларга ишора қилувчи таклид сўзлар: *қаҳ-қаҳ, ҳанг-манг, гинг-пинг, чўлп-чўлп, аланг-жаланг,*

hic, cough, ha ha ha, atchoo.

4. Табиат ҳодисаларига ишора қилувчи таклид сўзлар: *жимир-жимир, йилт-йилт, гумбур-гумбур;*

boom, bang, gurgle, ding, dong, dung, dipp dopp dopp, rat-tat-tat, thump, plonk, crash, wham, knock knock, caboom, snip.

Таклид сўзлар орқали баҳо муносабатининг ифодаланиши. Таклид сўзларга хос хусусиятлардан бири нутқ эгасининг воқеликка баҳо муносабатини ифода этишдир. Таклид сўзлар баҳо муносабатини ифодалаганда прагматик вазифа бажаради. Таклид сўзлар товуш ёки образга таклид асосида нутқ эгасининг воқеликка бўлган салбий ёки ижобий баҳосини акс эттиради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. – М., 1976.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М., 1988.
3. Баранов А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста. – Ростов на Дону, 1993.
4. Бурханов З. Ўзбек тилида кўмакчилар ва уларга вазифадош келишиқлар прагматикаси (пресуппозицион аспект): Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 27 б.
5. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 310с.
6. Қўлдошев Б. Модаллик категорияси ва субъектив баҳо муносабатлари // Тил ва адабиёт таълими. 2000. 6-сон. – Б. 64–68.
7. Лутфуллаева Д. Ўрнига кўмакчили конструкциялар пресуппозицияси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент. – 1996. – №5. – Б. 46–48.
8. Мадрахимов И. Сўз серқирралиги ва уни таснифлаш асослари. – Фарғона, 2005. – 103 б.
9. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М., 1985.
10. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 285 б.
11. Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. д-ри ... дис. автореф. – Тошкент. 2001. – 49 б.
12. Darwin, C. The Expression of the Emotions in Man and Animals. London: Harper Collins, 1998.–370 p.
13. Oxford Dictionaries.
14. Onomatopoeia Dictionaries.